

Микола ЛИТВИН

ЗУНР І ГАЛИЦЬКА СРР У ГЕОСТРАТЕГІЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РОСІЇ

У статті показано етнополітичний вплив Росії на галицький соціум напередодні та в період Першої світової війни, проаналізовано геополітику більшовицької Росії щодо ЗУНР і Галицької СРР.

Ключові слова: *Галичина, Західно-Українська Народна Республіка, Галицька соціалістична радянська республіка, Росія, геополітика, Червона українська галицька армія.*

Російський етнополітичний вплив у роки Першої світової війни

“Ми працюємо за зближення робітників різних (і особливо воюючих країн), а Ви, очевидно, залишаєтесь з буржуазією і урядом “своєї нації”. Нам не по дорозі”, – так лідер російських більшовиків В. Ленін 28 грудня 1914 р. відповів наддніпрянським і галицьким провідникам Союзу визволення України – політичної організації у Львові, наріжним каменем якої стала боротьба за незалежну, соборну Українську державу¹. Не схвалював більшовицький вождь і національне державотворення УНР і ЗУНР 1917–1920 рр., протиставивши їм альтернативу – Українську соціалістичну радянську республіку (УСРР) і Галицьку соціалістичну радянську республіку (ГССР). Щоправда, перший ліворадикальний експеримент на Наддніпрянщині проіснував сім десятиліть, а в Галичині – лише 52 дні 1920 р. Українські землі, насамперед західні, Кремль прагнув використати як плацдарм поширення соціалістичної революції у Центральну і Західну Європу. Чому ж не вдалося “галицьке дійство”, а червона кіннота так і не дійшла до Варшави та Будапешта?

Як відомо, долю західних українців нерідко визначали не українці, а владні структури чужинецьких держав, відтак цей західний регіон, як правило, став не суб’єктом, а об’єктом історії. Зокрема, російський чинник, російський етнополітичний вплив галичани відчували ще в ХІХ ст., особливо ж напередодні та в роки Першої світової війни. У довоєнному Львові діяло російське консульство, Товариство ім. М. Качковського, “Русский Народный Совет” та інші структури, які за російські рублі видавали московфільську літературу і пресу – газети “Прикарпатская Русь”, “Голос народа”, “Галичанин”. Певні суспільні впливи мали “Карпато-руський освободительный комитет” (створений за підтримки влади у Києві 11 серпня 1914 р.) і “Карпато-руское общество” (організоване на початку 1914 р. в Москві на чолі з міським головою Гучковим)². В міжвоєнний період у добротний будинок Товариства ім. М. Качковського поселилася легальна прибудівка Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) – ліва партія “Сельроб”, яка теж працювала на московські гроші.

Зауважимо і те, що російський імператор Микола II в оточенні операторів кількох приватних кіностудій 1915 р. відвідав Львів, Самбір, зруйновану Перемиську фортецю³. Галичани з острахом слідували за політикою російської військової адміністрації на чолі з генерал-губернатором Григорієм Бобринським, який заборонив уживання української мови в адміністрації та суді, закрив місцеву українську періодику, громадські організації. Влада стимулювала арешти греко-католицьких священників, масове біженство на схід. Населення з жахом спостерігало за військовими царської армії, які поповнювали запас кольорових металів за рахунок експропріації церковних дзвонів, мідних дахів житлових будинків, навіть церков і костелів, палили нафтосховища і вишки Дрогобицько-Бориславського району, численні лісопилні Прикарпаття. Під репресії російської адміністрації потрапляли не лише українці, але й євреї, яких вивозили вглиб Росії як заручників⁴. Чималий смуток і тривогу навіювали також десятки недоглянутих російських військових цвинтарів у Карпатах і галицьких містечках.

Все перелічене свідчило, що західноукраїнський загаль не прагнув до будь-якого єднання з Росією, її монархічною, червоною чи білою владою. У зв'язку з другим наступом російських військ у Галичину і Буковину 1915 р. міжпартійна Загальна Українська Рада (Львів) у відозві "До всіх культурних народів світу!" заявила: "В розбиттю Росії українці бачать спромогу зберегти своє національне ество, якому загрожує імперія царів"⁵.

Водночас документи московських архівів свідчать: голова Ради народних комісарів (Раднаркому) Росії В. Ленін, мріючи перенести вогонь пролетарської революції в Європу, регулярно читав інформаційні пресові узагальнення про події на західноукраїнських землях, зокрема про суспільно-політичні й господарські проблеми Прикарпаття⁶. З галицькими реаліями він також познайомився під час перебування 1915 р. у Берні, коли на своїй квартирі бесідував із відомим галицьким соціал-демократом Володимиром Левинським. Останній написав статтю "Україна й війна" до органу Цкнтрального комітету Російської соціал-демократичної партії (ЦК РСДРП), який редагував у Берні В. Ленін⁷.

Про розпад Австро-Угорської імперії і народження на її осколках нових національних держав, зокрема й ЗУНР, її оборонну війну з Польщею, польські погроми львівських євреїв писала центральна і регіональна більшовицька преса, насамперед московська "Правда". Безпосередньо у сферу геостратегічних інтересів більшовицької Росії західні землі України потрапили навесні 1919 р., коли Ленін дав розпорядження Червоній армії пробитися через Прикарпаття до радянської Угорщини. На цей час російські більшовики мали в краї своє неофіційне політичне представництво в особі напівлегальної Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ), що організаційно оформилася в Станиславові у лютому 1919 р. Вона працювала під ідейним і організаційним впливом Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У), зокрема його Галицького організаційного комітету (Галоркому), а тому свою діяльність спрямовувала на боротьбу проти влади ЗУНР, за встановлення влади Рад за російсько-більшовицьким зразком⁸. Власне у цей час пасивно-споглядальна тональність московських газет щодо заходу України змінилася на агресивну зацікавленість.

Відчувалося, що Кремль прагне використати українсько-польське взаємопоборювання у власних геополітичних цілях. У зв'язку з цим III з'їзд Російської

комуністичної партії (більшовиків) РКП(б) (Москва, 1–6 березня 1919 р.) схвалив пропозицію В. Леніна: “Зважаючи на розпорядження революційного руху в Галичині, з одного боку, і зміцнення впливу на неї Директорії – з іншого, потрібно почати поширювати свій вплив і на Галичину”⁹. Після проголошення Угорської (21 березня) і Баварської (4 квітня) радянських республік ленінське керівництво, охоплене ейфорією близької перемоги соціалістичних революцій у Європі, прагнуло якнайшвидше перекинути червону кінноту на захід. Однак на заваді стояла Галицька армія (на Прикарпатті) і Армія УНР (на Волині)¹⁰. Врешті-решт, 21 квітня В. Ленін санкціонував новий червоноармійський похід – встановлення зв’язку з Радянською Угорщиною через Галичину і Буковину¹¹. 7 травня Раднарком України надіслав відповідну ноту уряду ЗУНР, на яку 9 травня галицький уряд вирішив не відповідати. Не схвалили галичани й нову заяву Х. Раковського про перемир’я від 18 травня¹².

Харківськими заявами одразу ж скористалися поляки, які на Паризькій мирній конференції почали виставляти галичан як союзників більшовиків. Утім, лише у червні 1919 р., коли Українська галицька армія (УГА) була відтіснена поляками на Тернопілля, у Бродях (22–23 червня), Вишнівцях (24 червня) і Дубно (30 червня – початок липня) відбулися таємні переговори галицьких командирів із командуванням Червоної армії про можливу “співпрацю у боротьбі з поляками”. Як свідчить польська радіорозвідка, ці переговори виявилися безрезультатними, хоча за продовження діалогу з УСРР деякий час був навіть галицький прем’єр Сидір Голубович¹³.

Однак липневий відступ УГА і уряду ЗУНР за Збруч, у район Кам’янець, політичний діалог з С. Петлюрою виявили розходження у формуванні планів подальшої визвольної боротьби. Восени галицькі частини у Проскуріві, Барі, Немирові, Вінниці, Жмеринці почав масово косити тиф й командування УГА несподівано у листопаді 1920 р. заключило договір про перемир’я з Добрармією, який стрілецьтво зустріло вороже¹⁴. Проте саме він дозволив урятувати галицькі частини для майбутніх звитяг. До речі, А. Денікін дотримав слова й галичани не залучалися до бойових дій, а фактично лікувалися у госпітальх Одеси та інших міст півдня України. Видається, що тимчасовий перехід галичан у стан Добрармії мав не стратегічний, а тактичний характер.

Так само можна характеризувати перехід у лютому 1920 р. галицьких бригад до Червоної армії і створення Червоної української галицької армії (ЧУГА)¹⁵. При цьому командування ЧУГА і XIV армії зобов’язалося не використовувати 15 тис. галичан проти військ УНР. Уже через кілька днів після переходу УГА на бік Червоної Армії галицьким стрільцям довелося підтвердити лояльність до нової влади. Спільно з 3-ю бригадою 45-ї дивізії 4 і 9-та бригади та інші частини корпусу генерала А. Кравса взяли участь у боях проти денікінської групи генерала Бредова, яка пробивалася уздовж Дністра до Могильова. Особливо відзначилися в них 19–21 лютого курені Львівської бригади підполковника А. Бізанца.

Ці події дещо зміцнили довіру радянського командування до галичан. Командувач XIV армією І. Уборевич (пізніше командувач Особливим Білоруським військовим округом, розстріляний у 1937 р.) підписав договір з Начальною Командою армії про передачу їй усіх ешелонів із провіантом на залізничних лініях Бірзула–Одеса,

Роздільна–Тирасполь та повернення до ЧУГА виздоровців з Одеси. 2000 хворих стрільців у шпиталях приморського міста XIV армія брала під опіку¹⁶.

Начальна Команда і ревком домагалися збереження єдності армії. З цією метою делегація у складі Н. Гірняка, Ф. Ерле, Д. Палієва і В. Гадзінського терміново виїхала до Києва, де зустрілася з В. Затонським. Але той відповів, що доля ЧУГА уже вирішена Центральним Комітетом РКП(б) і КП(б)У. Вона повинна реорганізуватись, а її бригади передаються XII і XIV радянським арміям. І тільки при вступі на територію Галичини вони повинні об'єднатися. Член Реввійськради повідомив, що ЦК партії поклато на нього відповідальність за реорганізацію і підготовку галицьких частин до битв на польському фронті. Однак на початку березня Польовий штаб ЧУГА видав низку наказів і розпоряджень, які не дістали підтримки особового складу. Несподівано були скасовані старшинські звання і відзнаки, окремі їдальні для командного складу. Впроваджувалася виборність командирів. У зв'язку з реорганізацією, скороченням армії багато старшин позбулися посад, їх збирали до Балти і Бірзули чекати своєї невизначеної долі. Було скасовано відзнаку вояків УГА – тризуб, її замінила червона зірка. Замість синьо-жовтих прапорів впроваджено червоні. Заборонявся національний гімн “Ще не вмерла Україна”, тому в урочистих випадках стрілецькі оркестри грали “Інтернаціонал”. Дуже скоро у бригадах і полках з'явилися політкомісари. До речі, на ці посади прибули виключно галичани та ще й деякі некоммуністи: Федір Загора, Михайло Балицький, Федір Конар-Палашук, Микола Опока, Михайло Козоріс та інші. Щоправда, всі знайшли спільну мову зі стрілецьтвом¹⁷.

З метою якнайскорішого “перевиховання” галичан активізовано політико-пропагандистську роботу, відновлено пресову службу. Вийшла армійська газета “Перелом” (згодом перейменована на “Червоний Стрілець”), часопис “Червоний УСС”, кілька інших. З редакціями співпрацювали талановиті Андрій Баб'юк (Мирослав Ірчан), Лев Лепкий, Роман Купчинський, Юрко Шкрумеляк, Тарас Франко, Михайло Козоріс, Ростислав Заклинський, Василь Чайковський.

При сотнях і куренях відкривалися бібліотеки, в частинах школи для неграмотних, стрілецькі клуби. У березні шанобливо пройшли Шевченківські дні. За галицькою традицією на Шевченківському обході тільки в Балті було зібрано для хворих 33 тис. карбованців. Чимало коштів з невеликої стрілецької платні передано на будівництво пам'ятника Кобзареві в Одесі. 11 березня за участю багатьох галичан, командувача ЧУГА В. Порайка і В. Затонського відбулося закладення пам'ятника Т. Шевченку у Києві. Святковий Шевченківський вечір у міському театрі поставив Лесь Курбас¹⁸. У величавих святкуваннях взяли участь мешканці Балти, Бершаді, Чечельника, Бірзули та інших містечок і сіл.

Реорганізація армії продовжувалася фактично до кінця березня. Бригади і полки, курені і сотні поповнювалися виздоровцями, які готувалися до нових звитяг. Але саме тоді, в останні тижні перед відправкою частин на польський фронт, почав занепадати морально-політичний стан стрілецьтва. Уже з перших днів новації в армії викликали незадоволення значного загалу старшин. Сотні патріотично налаштованих бойових командирів, інтендантів, суддів, урядовців залишилися без посад. Тому багато з них покидали свої частини і під загрозою примусового вивезення тікали. Та й методи політико-виховної роботи, які впроваджувалися в армії, зовсім не враховували рівня освіти, національної свідомості й політизації галицького со-

ціуму. Регулярні мітинги з їх атаками на “світовий імперіалізм”, гаслами битися за “світову революцію” викликали у вчорашніх професорів і студентів іронію. До того ж, нерідко політпрацівники бажане видавали за дійсне. Негативне ставлення галичан до нової влади викликало свавілля органів ЧК на Україні, масові, нерідко безпідставні арешти і розстріли беззахисних цивільних, галицьких біженців. Зрозуміло, що за ситуацію в ЧУГА пильно слідкували кремлівські верховоди.

Галицький осередок у Москві

Навесні 1920 р. Галичина знову опинилася у центрі уваги Кремля: назрівав збройний конфлікт з Польщею. Відтак запропоновано план використання близько 50 тисяч галичан – колишніх військовополонених і біженців, розпорочених по всій Росії. З цією метою 26 лютого у Москві (вул. Мохова, 7) створено Галицьке бюро (Галбюро) при ЦК РКП(б). Постанова ЦК РКП(б), підготовлена секретарями М. Крестинським та Є. Преображенським, визначила його головні завдання: облікувати галичан, організувати серед них політичну роботу, видавничу діяльність, залучати їх у ряди компартії¹⁹. Сталося так, що під керівництвом голови Галбюро наддніпрянця Івана Краснокутського підібрався колектив енергійних, патріотично налаштованих працівників: відомий кооперативний і просвітянський діяч з Тернопільщини Олександр Гарасевич, старшини Галицької армії Яків Баландюк, Іван Запарнюк, до яких приєдналися згодом Олександр Пушкар з дружиною Єлизаветою, Осип Букшований, Тарас Франко, Ніна Кухарчук²⁰.

Відзначимо, що уродженець Харківщини Іван Краснокутський (Левченко), член РКП(б) з 1919 р., був включений до ЦК КПСГ і призначений головою Галбюро особисто Леніном, під час зустрічі в Кремлі, напевно, з метою мати там “свою” людину. До речі, таким же чином до Галбюро потрапила 20-літня Ніна Кухарчук. Уродженка с. Василівка з підросійської Холмщини отримала добру освіту в Любліні та Холмі, в роки війни евакуювалася з батьками в Одесу, де стала членом РКП(б). Згодом вона очолила жіночу секцію КПСГ й скерована до Москви на навчання в Свердловський комуністичний університет. Влітку 1920 р. була залучена до праці в Галбюро. Вже після закінчення навчання отримала призначення на партійну роботу в Донбас, де 1924 р. стала дружиною Микити Хрушова і прожила з ним довге життя. Осип Букшований – старшина Легіону УСС з 1914 р., брав активну участь у боях на російському фронті, 1915 р. потрапив у полон, втік з Туркестану до Персії, згодом до Туреччини, де очолив великий курдський загін у боях з росіянами. З 1918 р. як командир Легіону, потім бригади УСС воював на московському фронті. У травні 1920 р. О. Букшований потрапив у більшовицький концтабір Кожухів під Москвою. Звідти разом з Тарасом Франком (сином Каменяра) був звільнений працівниками Галбюро²¹.

Як свідчать архівні документи, Галбюро розгорнуло активну діяльність, насамперед, виявивши і встановивши зв'язок з численними галицькими згромадженнями. Згідно з донесеннями до Реввійськради республіки, яку очолював Л. Троцький, навесні того року близько 15 тис. галичан знаходилися у Сибіру, з них 10 тис. – у складі Чехословацького корпусу вивезено через Владивосток у Європу, де вони затрималися на території Далекосхідної республіки й хотіли повернутися на батьківщину через Україну. Решта перебували в районі Новоніколаєвська (тепер Новосибірськ),

Барнаула і Омська, де створено Галицьке крайове бюро та українська секція при губвиконкомі (64 особи). Три тисячі галичан перебували у Туркестані²².

На оголошення Галбюро в російських газетах відгукнулися сотні галичан, які просили допомогти їм повернутися додому. Зокрема, 32 колишніх військовополонених з Ташкента, 17 – з Кургана, А. Гевко – з Кушки, М. Костів – з Новоросійська, О. Гільман – з Мінусінська, П. Парфенюк – з Пермі²³. Але на першому етапі своєї діяльності, внаслідок спротиву місцевих органів влади, надати ефективну допомогу співвітчизникам Галбюро не змогло. Становище кардинально змінилося з початком радянсько-польської війни у квітні 1920 року.

Як уже зазначалося, під загрозою неминучої загибелі Українська Галицька Армія в лютому 1920 р. перейшла на бік червоних і, після реорганізації в три стрілецьких бригади, була перекинута на польський фронт. Однак напередодні квітневого наступу військ Пилсудського бригади Ю. Головінського та О. Станіміра залишили позиції й зробили невдалу спробу приєднатися до Армії УНР, що стало приводом для командування Червоної армії звинуватити галичан в катастрофічній поразці і захопленні Києва поляками. Вибух обурення “зрадою” галицьких бригад заповнив військові донесення і радянську пресу.

Уже в червні на польському фронті сталися кардинальні зміни: Червона армія, оговтавшись після невдачі, посилена 1-ю Кінною армією Будьонного, перейшла у наступ і невдовзі вступила на західноукраїнські землі. За відпрацьованою схемою Москва готувала їх радянізацію шляхом проголошення соціалістичної республіки в Галичині й сформування маріонеткового уряду. Відтак виникла нагальна потреба залучити місцеві кадри в органи нової влади та військові частини. Ці завдання й були поставлені перед Галбюро і створеним у Харкові Галоркомом як першочергові.

Зрештою, архівні документи свідчать: вдало використовуючи ситуацію, працівники Галбюро вважали своїм головним обов’язком визволення співвітчизників із більшовицьких концтаборів і тюрем. Цьому сприяло становище органу всеросійського масштабу, прибудови всесильного ЦК РКП(б), що магічно діяло на всі структури радянської влади, на жаль, за виключенням ВЧК, яке мало необмежене право вирішувати долі людей: арештовувати без офіційних звинувачень, розстрілювати без суду й слідства.

Отож саме з цим монстром і його могутньою ВЧК вступила у двобій група працівників Галбюро. Усвідомлюючи складність проблеми, галичани зуміли заручитися підтримкою зацікавлених керівників Компартії України. Тричі – 11, 26 травня і 8 червня Політбюро за участю Г. Петровського, С. Косіора, В. Затонського розглядало галицькі пропозиції й прийняло постанови про доцільність формування галицьких військових частин та підготовки кадрів для праці в Галичині. Воно просило Реввійськкрасу республіки зосередити всіх галичан у одному з пунктів РСФСР і, що було актуальним і важливим, – “галичан, які приходять до нас або знаходяться в тилу, не вважати ворогами радянської влади”²⁴. Відзначимо, що Л. Троцький, головнокомандувач С. Каменів та Польовий штаб на чолі з П. Лебедевим прийняли пропозиції без заперечень і визначили місцем зосередження галичан столицю Татарії Казань.

Відтак ешелони арештованих в Україні галичан поділилися на два потоки: старшин під конвоєм чекістів направляли в Москву до концтаборів, а решту – в Казань, де у серпні 1919 р. створено величезний центр підготовки резервів для

Червоної армії – Запасна армія республіки, якою командував Б. Гольберг. Перші сотні галицьких вояків прибули сюди 21 травня, розмістилися навколо міста й приступили до праці на залізниці²⁵. Водночас під керівництвом своїх командирів і політпрацівників проходили навчання з політпідготовки, діяли нечисленні партійні школи. Зауважимо, що ВЧК “поділилося” старшинами з військовим відомством: серед 1600 галичан командні посади тут займали відомі учасники українсько-польської війни за незалежність ЗУНР: М. Дацків, В. Стафіняк, Я. Струхманчук, Ф. Кондрацький, С. Индишевський, Л. Рубінгер, О. Нагуляк, О. Стеця. Політичну роботу, здебільшого культурно-освітнього характеру, провадили М. Заячківський і Н. Хомин, згодом діячі ЦК КПЗУ історик М. Яворський, письменник М. Козоріс і І. Ткачук та інші. (Майже всі знищені в часи сталінського терору). З галичан сформували вісім стрілецьких сотень, які готувалися на польський фронт. Ця обставина була головним аргументом для Галбюро у заходах щодо визволення співвітчизників з лабет ВЧК.

Центром його зусиль став концтабір Кожухів (тепер житловий масив автозаводу ЗІЛ), через який пройшло щонайменше 600 галичан. Вже 25 травня І. Краснокутський звернувся з листом до Дзержинського, в якому наголошував, що 315 старшин запроторено до Кожухова абсолютно безпідставно. Зважаючи на те, що йшла війна з Польщею, голова Галбюро підкреслював – усі арештовані старшини – активні учасники українсько-польської війни, мають багатий фронтовий досвід і тому їх слід скерувати до Казані, де формуються галицькі частини для польського фронту. 29 травня начальник особливого відділу ВЧК отримав лист від О. Гарасевича, який звернув увагу на те, що в Кожухові знаходяться вояки Червоної Української Галицької Армії, які прагнуть продовжувати боротьбу з поляками за звільнення рідного краю. “Всі 267 чол. абсолютно невинні, – емоційно писав він. – Особисто мені знайомі як колишні шкільні товариші або як громадські діячі і борці, що захищали від самого початку українсько-польської війни, тобто з 1 листопада 1918 р. нашу нещасну батьківщину – Східну Галичину від польської буржуазії. 1400 січових стрільців вже скеровані з Києва до Казані. Звертаємося з гарячим проханням щодо якнайскорішого розслідування справ 267 галичан, які знаходяться під строгим контролем у важких умовах”²⁶.

9 червня до Особливого відділу ВЧК звернувся І. Краснокутський, наголосивши, що в Кожухові з 6 травня утримують галичан без слідства, хоча їх непричетність до контрреволюційної діяльності з’ясована. “Але всі клопотання Галбюро і представника Галоркому т. Конара щодо їх звільнення залишилися без уваги”. До листа докладено чотири списки кожухівців з проханням скерувати їх до Казані й на Південно-Західний фронт²⁷. Тоді ж Галбюро повідомило Л. Троцького, що облікувало 20 тис. галичан, з яких 7 тис. можна використати на польському фронті. Пропонувалося лише віддати відповідні розпорядження²⁸.

Нарешті у двобою з відомством Дзержинського прийшли перші успіхи: у червні з Кожухова звільнено майже 250 галичан, 142 відправлено до Казані, 60 – в Трудову армію, півсотні вояків автобронедивізіону – розконвойовано й переселено в бараки московського автозаводу АМО для праці в його цехах, троє підлітків зараховано в московську скаутську школу²⁹. З великими труднощами вдалося вирвати з Кожухова Осипа Букшованого і Тараса Франка. Для цього Галбюро видало ВЧК

колективну запоруку: “Галбюро при ЦК РКП(б) ручається, у випадку звільнення з тюрми, вони ніколи не братимуть участі в якихось контрреволюційних діях проти радянської влади в Росії, Україні, Галичині й за кордоном”³⁰. (Невдовзі Т. Франко виїхав на Україну, О. Букшований скерований на працю до “Всеобучу”. Водночас він навчався на курсах дипломатичних працівників, згодом – спрямований на підпільну роботу в КПЗУ, а після повернення 1932 р. в УРСР був арештований і розстріляний на Соловках 1937 р.).

16 червня ВЧК завдала галичанам важкого удару. Того дня з Кожухова до Архангельської губчека, тобто на Соловки, вивезено 150 найвідоміших старшин. Серед них – колишнього начальника штабу УГА отамана С. Горука, сотників Л. Кекіша, Ю. Кантиміра, Ю. Кордіяка, О. Колодницького, К. Купчанка, Є. Мироновича, В. Мительського та ветерана Легіону УСС і УГА, уродженця с. Хишевичі, тепер Городоцького району, Івана Цяпку-Скоропада. Наступного дня відправлено ще десять старшин на чолі з начальником ветеринарної служби військового міністерства ЗУНР О. Бородієвичем. Усіх вивезених невдовзі знищили чекісти³¹.

Про акцію ВЧК Галбюро негайно повідомило Харків та в Галревком у Тернополі на чолі з В. Затонським. У телеграмах І. Краснокутський повідомляв, що тисячі галичан продовжують перебувати у концтаборах, тюрмах і Трудовій армії Росії, хоча прагнуть виїхати на фронт³². Дійсно, серед архівних документів знайдено велику кількість заяв з подібними проханнями, зокрема О. Бородієвича, К. Мойсейовича, В. Адамчука, С. Миськіва, М. Левандовського, М. Василика, І. Катрича, уродженця с. Добросин (тепер Жовківського району на Львівщині) 26-річного Прокіпа Плюндрака та багатьох інших³³. Галбюро підкреслювало, що серед бажаних чимало членів РКП(б), інтелігенції, досвідчених військовиків, які могли б взяти участь у державному та військовому будівництві в Галицькій радянській республіці. На цей переконливий аргумент В. Затонський відреагував телеграмою на адресу Леніна, Троцького, Дзержинського: “Арештовані у Києві 200 колишніх офіцерів-галичан вислано до Кожухова, а звідти – в Архангельськ і Ярославль. Зараз у звільненій Галичині формуються галицькі частини, але вкрай не вистачає командирів. Галревком просить скерувати в його розпорядження усіх галичан з Архангельська і Ярославля”. Водночас Затонський залучив до цієї справи наркома і члена Реввійськради фронту Сталіна. Секретар Галревкому І. Немоловський повідомляв: “Сталін поїхав до Москви і забрав нашу доповідну записку з собою, щоб остаточно все вирішити”³⁴.

Галревкому вдалося заігувати й члена Реввійськради І Кінної армії К. Ворошилова, який 2 липня телеграфував до Москви: “Армія вступила у межі Галичини. Опинилася у надзвичайно важких умовах: бракує галицьких і польських працівників, немає з кого творити ревкоми... Просимо терміново скерувати солідну групу галицько-польських працівників”³⁵. У телеграмі до Краснокутського від 14 липня Галревком з оптимізмом повідомляв: “Реввійськрада фронту впевнена, що за два тижні Червона армія повинна бути у Львові”. Тому вимагав робити все можливе, щоб якнайшвидше звільнити галицьких вояків з Архангельська, Ярославля й інших таборів та тюрем і висилати їх до Галичини³⁶.

Надзвичайним досягненням Галбюро стало розпорядження Реввійськради республіки від 11 липня 1920 р. для установ і органів радянської влади – всіх га-

личан вислати до Казані. Посилаючись на цей документ, галицькі діячі розсилали телеграми у всі куточки Росії, до керівництва і структур Трудової армії, Головного управління примусових робіт та ін.³⁷ Нарешті, за ініціативою І. Краснокутського, Польовий штаб у порозумінні з Луб'янкою віддав наказ звільнити і вислати у Казань решту кожухівців, за винятком 24 осіб, у тому числі й генерала О. Микитку. Так було врятовано ще близько 150 людей, здебільшого старшин, серед них начальника ветеринарної служби УГА сотника К. Мойсейовича, автора спогадів про перебування у Кожухові, поручника І. Максимчука³⁸.

На початку серпня звільнено з московських концтаборів і скеровано в Трудову армію ще 135 галичан. Але щодо повернення засланих до Архангельська і Ярославля, які перебували відповідно у Соловецькому концтаборі та тюрмі, ВЧК виявила впертий опір. Кілька разів у серпні Галбюро і Галревком зверталися до Леніна, Троцького і Дзержинського, окремо до заступника голови РВР Є. Склянського, начальника Польового штабу П. Лебедева з відповідними проханнями. І. Гарасевич навіть побував на прийомі у Л. Троцького. Та усі зусилля виявилися марними³⁹.

Більше того, саме у ті дні вивезли з Кожухова і розстріляли в підвалах Луб'янки командувача Галицької армії генерала Осипа Микитку⁴⁰. Зрештою, його долю більшовики вирішили ще навесні. В одному з московських архівів вдалося виявити унікальні документи, які пролили світло на цю трагічну подію. На запит Ревтрибуналу Південно-Західного фронту щодо утримуваних у одеській тюрмі галицьких генералів О. Микитки та Г. Ціріца, комісар Політвідділу 12-ї Рейхарт відповідав: "Реввійськрада з'ясувала питання щодо генерала Микитки і повідомляє, що він ні в якому разі не може бути призначеним на командні посади. Микитка достатньо скомпрометований, що відомо також галицьким стрільцям. Взагалі Микитку ні в якому разі не можна відпускати, а слід відправити в Москву до Всеросійського Головного штабу". У доданій телеграмі член Реввійськради Південно-Західною фронту Я. Берзін писав: "Терміново. Особливому відділу. Микитку і другого (генерала Г. Ціріца – авт.) відправте під надійним конвоем до Москви. Люди ненадійні, використати на нашій службі не можна. Затонський запропонував їх стратити. Телеграму докласти до справи. 25 березня 1920 р. Берзін"⁴¹. Цього виявилось достатньо для вирішення долі генерала О. Микитки. Г. Ціріц помер раніше у московській тюремній лікарні. Цікаво, що інші генерали УГА В. Курманович, А. Кравс і М. Тарнавський при переході армії до червоних не були арештовані. Зрештою, В. Курмановича НКВД все ж дістало у Відні 1945 р. й застрелило до одеської тюрми, де він і загинув.

У серпні Галбюро, яким керував О. Пушкар, та Галревком здійснили ще кілька спроб вирвати з рук ВЧК висланих на північ галичан. "Визволення Галичини від білополярів поставило Галревком перед необхідністю негайної мобілізації галицького пролетаріату і формування галицьких червоних частин, – писав В. Затонський до Леніна, Троцького й Дзержинського 10 серпня. – При цьому відчуваємо брак командного складу і військових спеціалістів. Галревком просить Вас звільнити з концтаборів і негайно вислати в розпорядження Галревкому тих галичан, які знаходяться в Архангельську і Ярославі". Та саме у ті дні ВЧК й знищило О. Микитку і галицьких старшин на Соловках. Як любив висловитися Сталін: "Немає людини – немає й проблеми".

Подальша діяльність Галбюро зосереджувалася на поверненні галичан в Україну. З Казані на польський фронт під командуванням В. Стафіняка виїхав півторатисячний батальйон, який став ядром 402-го Галицького полку 45-ї дивізії Й. Якіра. Згодом, після бойових дій, близько 800 його вояків повернулися на батьківщину. За ініціативою Галбюро, Оргбюро ЦК РКП(б) 12 серпня 1920 р. ухвалило постанови про мобілізацію галичан для праці в Галичині. Відтак ще кількесот людей отримали можливість повернутися додому.

Після поразки Червоної армії в польській компанії і втрати Галичини Москва ліквідувала створені структури – Галбюро, Галорком, Галревком. Рішення про ліквідацію московського Галбюро Оргбюро ЦК РКП(б) прийняло 23 листопада 1920 р.⁴². Але у зв'язку з переговорами про створення галицького представництва в Комінтерні, його діяльність продовжено до 20 грудня. Пізніше працівники Галбюро виїхали до Харкова, крім Ніни Кухарчук. Доля тисяч галичан, що залишилися в радянській Україні, виявилася трагічною. У 1930-х вони стали жертвами нової хвилі терору в СРСР⁴³. Загинули й члени Галбюро, колишні мешканці будинку на Моховій: І. Краснокутський, О. Букшований, О. Гарасевич (покінчив із життям в харківській тюрмі), керівники Галревкому В. Загонський, М. Баран, М. Левицький, Ф. Конар, командири й політпрацівники галицьких частин, сформованих у Казані, В. Стафіняк, Я. Струхманчук, О. Нагуляк, М. Яворський, Н. Хомин, М. Дацків та багато інших, яких тоді, у 1920-му, рятувало Галбюро – галицький осередок у червоній Москві. У цей час Кремль намагався вибудувати альтернативу незалежницькій ЗУНР.

Галицька СРР – більшовицька альтернатива ЗУНР

Політика радянської Росії щодо західноукраїнських земель у 1920 р. зумовлювалася насамперед з точки зору перенесення вогнища світової революції на захід. Східна Галичина розглядалася Московією як “ворота” для експорту революції до Польщі, Румунії, Угорщини та інших країн Європи. Ще навесні 1919 р. охопленим ейфорією соціалістичних революцій в Угорщині та Баварії, ленінським керівництвом розроблялися плани використання Червоної армії для експаніоністського походу на захід. Тодішній командувач Українського фронту В. Антонов-Овсієнко згадував про те, як 26 березня отримав наказ головнокомандувача Й. Вацетіса здійснити наступальну операцію силами своїх близько 90 тис. війська, щоб об'єднатися з радянською Угорщиною Бели Куна. Планувався з'єднаний фронт революції радянських республік: Росії–Угорщини–Баварії⁴⁴.

У ті ж дні наркомвоєнмор радянської України М. Подвойський у наказі № 227 від 8 квітня 1919 р. з пафосом відзначав: “Весняний потік пролетарської революції широко розливається, і хвилі Червоної армії б'ють у підвалини уряду Румунії, Галичини (уряд ЗУНР був для нього теж “буржуазним” – авт.), Польщі, Австрії та Німеччини”⁴⁵. Московська газета, орган ЦК РКП(б) “Правда” на першій сторінці під назвою “Західні перспективи” аналізувала можливості “встановити безперервний суцільний зв'язок Росії з радянською Угорщиною через “радянське повстання в Галичині”, послаючись на відверте висловлювання державного діяча радянської України, члена Реввійськради XIII армії Г. П'ятакова: “Без Галичини ми не можемо встановити зв'язки з Угорщиною, що дуже потрібні нам і Угорській радянській

республіці”⁴⁶. Врешті похід Червоної армії через Галичину в Угорщину санкціонував голова Раднаркому РФСР В. Ленін⁴⁷.

При ворожому ставленні до ЗУНР, уряд радянської України на чолі з Х. Раковським, до якого входили В. Затонський і О. Шумський (розстріляні в 1930-х рр.), не могли не брати до уваги існування незалежної держави та її 100-тисячної армії, яка вела збройну боротьбу з Польщею. Тож робилися спроби домовитися з урядом Є. Петрушевича щодо пропуску радянського війська в Румунію та союзу з робітничо-селянськими республіками України й Угорщини⁴⁸.

Проте антирадянський виступ повстанської армії М. Григор'єва на півдні України, генеральна офензива польського війська на Галицькому фронті й поразка ЗУНР кардинально змінили ситуацію. Плани Москви довелося відкласти, однак вони залишилися на порядку денному в програмі Леніна, який, підсумовуючи діяльність Кремля на польсько-галицькому дипломатичному напрямку в 1919–1920 рр., зазначав: “Отримуючи Східну Галичину, ми дістали базу проти усіх сучасних держав. За таких умов ми ставали сусідами прикарпатської Русі, яка кипить більше, ніж Німеччина, і є прямим коридором в Угорщину, де вистачить невеликого поштовху, щоб запалала революція... Ми чудово розуміємо, що ставка зроблена велика, що ми сильні, що ми, беручи Галичину..., розвиваємо дорогу революції. За це варто повоювати”⁴⁹.

Ленінські плани щодо Галичини почали реалізовуватися влітку 1920 р., коли в ході радянсько-польської війни Червоної армії вдалося переламати її невдалий початок та перейти у широкий наступ на Львів і Варшаву. 26 липня примаківці зайняли Вишнівець, Збараж, Тернопіль. 27 липня поляки з боями відступили з Хоросткова і Пробіжної, 28 липня – з Борщова, 29 липня – з Чорткова, 3 серпня – з Бучача, 15 серпня – з Козлова і Городища, 17 серпня – із Зарваниці й Денисова, 19 серпня – з Козови, Зборова, Підгаєць, Поморян, Монастирської, 20 серпня – з Бережан⁵⁰. Загалом було зайнято 20 із 52 повітів Східної Галичини й утворено Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку та її уряд – Галревком на чолі з В. Затонським. Виступаючи 5 листопада 1920 р. на партконференції у Києві, він наголошував: “Кожен з нас розуміє, що наш наступ на польську шляхту, коли ми були під стінами Варшави, був не захистом радянських республік, не кроком, продиктованим нашим стратегічним становищем, а був першим актом нової сторінки, що відкривається в історії радянського руху, коли радянські республіки, що до того задихалися, знайшли можливість відхилити ноту Керзона і йти туди, де за влучним висловом т. Леніна, знаходиться механізм Версальського миру”⁵¹. Як бачимо, “вождь світової революції” замахнувся щонайменше на Париж і Лондон. Отож не випадково кіннотники Будьонного клялися Ленінові, що не вкладуть шаблі у піхви, доки червоні прапори не замайорять над Берліном, Парижем і Лондоном.

Радянська влада в Галичині протрималася недовго – з 1 серпня до 21 вересня 1920 р. Проте її радянська історіографія досить потужна. У працях Б. Тищика, І. Гаркавенка, Б. Олійника, Н. Тригуба, І. Кічія, А. Ярошенка, Є. Галушко, В. Морозова, В. Затонського, спогадах радянських діячів – учасників тих подій стверджувалося, що “Галицька Соціалістична Радянська Республіка – це справді героїчна сторінка в історії західноукраїнських земель”, а Галревком – орган, під керівництвом якого “грудящі краю боролися за владу Рад, здійснювали перші со-

ціалістичні перетворення”, що “соціалістичні перетворення, розпочаті під його керівництвом, залишили глибокий слід у свідомості місцевих жителів” та ін.⁵²

Документи архівів Москви, Києва, Львова, доступ до яких став можливим лише в 90-ті роки ХХ ст., дозволяють розглянути й оцінити діяльність Галревкому з позиції історичної ретроспективи в площині радянзації Галичини більш об’єктивно, без нашарувань комуністичної пропаганди. Слід відзначити, що готуватися до вторгнення в Галичину військово-політичне керівництво радянської України почало з весни 1920 р. На партконференції 23 квітня у Києві створено Галицький оргкомітет КП(б)У (Галоргком), завданням якого було керувати підпільною “революційною боротьбою в тилу ворога”, тобто у Польщі. До його складу увійшли поляк Ф. Кон (голова) та кілька галичан – М. Левицький, М. Баран (недавній старшина січовиків), В. Порайко (командувач ЧУГА). У час переходу Червоної армії в наступ на польському фронті, Галоргком переконував Леніна, що на Прикарпатті “такий вдячний ґрунт для комуністичної роботи і для революції, що наближення радянських військ до старих кордонів Австрії буде початком справжньої комуністичної революції в Галичині”⁵³.

Про надзвичайну зацікавленість ленінського керівництва Галичиною свідчить утворення низки органів: Галбюро при ЦК РКП(б), при губернських парткомітетах Росії для праці серед 80 тис. галицьких біженців і колишніх військовополонених, при політвідділі (резервної армії в Казані та фронтових 12-ї та 14-ї армій, націлених на Галичину). До речі, у цих арміях засновано і Політбюро.

Питання про формування Галревкому розглядалося у Харкові ще 4 квітня 1920 р., тобто до початку радянсько-польської війни, на засіданні Тимчасового бюро ЦК КП(б)У за участю Х. Раковського, О. Шумського, С. Косіора та ін. Відтак було ухвалено рішення сформувати Галревком у складі п’яти осіб, причому трьох обрати, а О. Устиновича та І. Сіяка призначити. Передбачалося, що Галревком “ніякого відношення не має до армії, ніяких прав і функцій органу влади й існує як політичне представництво”⁵⁴. Однак після квітневих подій на фронті, 11 травня 1920 р. Політбюро ЦК КП(б)У, заслухавши доповідь І. Сіяка, вирішило тимчасово Галревком не створювати. Галичан, які залишилися на території України, перекинути в Росію, сформувати з них запасну бригаду, “надійні елементи використати для радянської роботи з метою підготувати їх для праці в Галичині”.

Щоправда, 30 червня 1920 р. на засіданні ЦК КП(б)У в Харкові ухвалено постанову про утворення Галревкому та курсів для 150 агітаторів, призначених для роботи в зайнятих районах Галичини. Але щодо персонального складу Галревкому, згоди не досягли. С. Косіор виступив категорично проти включення до нього колишніх старшин Легіону УСС, УГА і ЧУГА. Нарешті, Галревком утворили 8 липня 1920 р. на спільному засіданні Галоркому і Політбюро ЦК КП(б)У в складі: В. Затонський (голова), М. Баран, А. Бараль, Ф. Конар, М. Левицький, К. Литвинович, І. Немоловський⁵⁵. 15 липня він ухвалив постанову про створення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, тобто ще до вступу Червоної армії в Галичину. Наступного дня після бесіди з Затонським Ленін на засіданні ЦК ВКП(б) затвердив склад і план діяльності Галревкому та ухвалу про виділення йому 50 млн карбованців. 18 липня розповсюджено листівку “До селян і робітників Галичини!”, в якій сповіщалося, що вони вже є громадянами радянської республіки

й мають зустрічати “гідно і достойно пролетарську Червону армію”⁵⁶. Більшість листівок й військових газет тоді друкувалися у Кам’янці-Подільському, в штабі 14-ї армії, куди Затонський виїхав з деякими членами Галбюро. Документи архівів стверджують, що Галревком розпочав свою практичну діяльність і проголошення декларацій та постанов лише після того, як зібрався майже у повному складі в Тернополі 8 серпня 1920 р. І. Немоловський доповів Галбюро при ЦК РКП(б) О. Пушкарю, що “Галревком в середині липня з Харкова виїхав до Вінниці, звідти до Жмеринки і прибув у Тернопіль 8 серпня”⁵⁷.

На той час його члени ще жодного разу не збиралися у повному складі: В. Затонський, як член Реввійськради 14-ї армії, був на фронті. Між іншим, 31 липня він також очолив Галоргом і в листі до С. Косіора писав: “Прошу відрегулювати питання про Галоргбюро. Я поки що самовільно оголосив себе головою замість Кона, хоча не його членом”⁵⁸. К. Литвинович та І. Краснокутський перебували у Москві, Ф. Конар – у Києві. У Харкові, де знаходився уряд радянської України і ЦК партії, були лише І. Немоловський та М. Баран (деякий час). Вони й склали Галревком, про що свідчать підписи під усіма документами тільки І. Немоловського. Саме він писав 14 липня 1920 р. до Галбюро в Москві: “Реввійськрада Південно-Західного фронту запевняє, що за два тижні буде у Львові. Гонить наших людей з Москви до Києва”⁵⁹.

Неоднозначні документи щодо утворення Галревкому віднайдено у фондах 14-ї армії Російського державного військового архіву. Зокрема, протоколи засідань Галбюро спільно з політвідділом армії. Один з них від 28 липня 1920 р. свідчить, що на засідання у Жмеринці за участю М. Горбунова (член Реввійськради 14-ї армії) М. Барана, Н. Гірняка, О. Паліва, Ф. Конара було ухвалено: “Галбюро при політвідділі К. Литвиновича, І. Немоловського вважати Галревкомом”⁶⁰. А за кілька днів 31 липня В. Затонський телеграфував Сталіну та Косіору: “Прошу відрядити до мене галичан. Тут в Галревкомі страшно безлюддя”⁶¹. Нарешті, у постанові засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 3 серпня 1920 р. за участю С. Косіора, Г. Петровського, В. Чубря та ін. прийнято рішення утворити у Львові нелегальний партійний центр – ЦК КПСГ у складі: В. Затонський, М. Баран, Ф. Конар, М. Левицький, О. Шумський, К. Литвинович, І. Немоловський, І. Краснокутський та ін., всього 12 осіб, а також Галревком”⁶². Згідно з повідомленням Польового управління 14-ї армії, В. Затонський виїхав до Тернополя 3 серпня 1920 р. і лише 11 серпня 1920 р. у цьому місті відбулося засідання ЦК КПСГ, яке затвердило склад Галревкому на чолі з В. Затонським⁶³.

Відзначимо, що Москва і насамперед політуправління фронту й армій робили все для того, щоб сформувати у галичан позитивне уявлення про Червону армію. 1 серпня 1920 р. начальник політвідділу 14-ї армії Мірошніченко, члени Реввійськради армії В. Затонський і М. Горбунов надіслали у війська певні директиви. В одній з них, посилаючись на вимогу Сталіна, вони зобов’язували: при вступі в Галичину з повагою ставитися до її населення, оскільки “наша мета не завоювати край, а визволити від поляків самостійну дружню державу”. Вимагалось слідкувати за поведінкою червоноармійців, виключити грабунки і насильства, навіть вступати в села і міста з українськими піснями. Зверталася особлива увага на 8-му, так звану Червонокозачу кінну дивізію. Її командир В. Примакову Горбунов і Затонський персонально наказували: “Звернути особливо серйозну увагу на поведінку кіннот-

ників при вступі в Галичину”⁶⁴. Однак ці вказівки не виконувалися, про що свідчить брутальна поведінка червоних у Галичині в серпні–вересні 1920 р.

Згідно з більшовицькими поглядами на місцеве самоуправління, владу зосередили у надзвичайних органах – ревкомах (організовано 20 повітових і 1150 сільських). Зазвичай їх обирало населення на сходах під контролем військових або чекістів⁶⁵. Аналізуючи декрети Галревкому у ті дні, пересвідчуємося, що вони нагадують відповідні документи Раднаркомів радянських Росії й України, тобто відірвані від реальності, не забезпечені діяльністю виконавчих структур. Розглянемо деякі з них.

Декрет про націоналізацію великих і середніх промислових підприємств розповсюджувався на дрібні, зокрема побутові та торгівельні, що завдало населенню економічної і моральної шкоди. Практично не вирішувалося деклароване право на землю. Одна з декларацій скасувала державну українську мову. Впровадження державної мови урядом ЗУНР засуджувалося як антинародне. Цікаво, що саме у дні “соціалістичних перетворень” постановою Політбюро ЦК КПГ від 10 вересня Комуністична партія Східної Галичини (близько 230 членів і 250 кандидатів) була розпущена як “засмічена” інтелігентськими та міщансько-націоналістичними елементами”⁶⁶.

Важливою функцією Галревком вважав боротьбу з “контрреволюційними елементами”. Ще наприкінці липня І. Немоловський надіслав прохання до Реввійськради 14-ї армії. “Організувати два концтабори: у Вінниці – для лояльних галичан, і у Харкові – для ненадійних”⁶⁷. У ті дні В. Затонський звернувся до Харкова з проханням надіслати “для організації чекістської роботи” з Одеси Н. Яковлева (Епштейна), який у 1919 р. був членом Реввійськради 14-ї армії, і, як вважав голова Галревкому, добре зарекомендував себе при очистці Одеси від “ворогів радянської влади і розбирається в проблемах Галичини”⁶⁸.

Вже 3 вересня завідувач відділу Галревкому М. Левицький надіслав до Москви перший звіт про діяльність органів ЧК у Галичині. Він повідомляв, що в повітах утворені ревкоми, “які тісно пов’язані з Галицькою ЧК” і мають завдання боротися з контрреволюціонерами, саботажниками, спекулянтами, шпигунами та ін. У доданій “Інструкції” визначено форми і методи: обшуки, арешти, облави, конфіскація майна арештованих, нагляд за людьми, адміністративні і кримінальні кари.

Крім того, додано списки осіб у Тернополі, які підлягали репресіям. Вони розподілялися на класи: 1. Власники підприємств, аптек, поміщики (всього 61 особа – вказані прізвища, домашні адреси); 2. Власники землі, шевці, пекарі (61 особа); 3. Купці (48 осіб). Окремий список визначав “буржуазний елемент” – 21 – купця, шинкарів, переважно євреїв і поляків⁶⁹. Лише радикальна зміна на фронті – широкий контрнаступ польського війська не дозволив Галицькій ЧК повністю “очистити” місто від “ворогів народу”. Особливе обурення галичан викликало залучення “буржуазії” до примусових робіт, а також масові реквізиції коней, майна заможних міщан. Так, наприклад, в тернопільця Тайхмана 28 серпня реквізовано 382 срібних та золотих предметів. Частина з таких предметів, зокрема годинники, В. Затонський полюбляв видавати підлеглим – шоферам, провідникам вагонів. Реквізовані мило, сирники, чай, шоколад, вино, тканини, сорочки, як правило, реалізовувалися через магазин. Мед і пиво передавалися війську і безкоштовним їдальням⁷⁰.

Деякі історики закидають Галревкому нерішучість щодо “організації Червоної Галицької Армії”⁷¹. Але ж спеціальною постановою Галревкому, який не міг діяти самостійно без згоди Москви і Харкова, було проголошено “мобілізацію в Галичині не проводити, добровільців приймати обережно”⁷². На наш погляд, це було пов’язано з недовірою до галичан після квітневих подій 1920 р. Зрештою, незважаючи на оптимістичні заяви, що місцеве населення західного регіону з нетерпінням чекає Червону армію, щоб здійснити революційні перетворення. В. Затонський і його оточення в Галичині пересвідчилося, що насправді ситуація зовсім інша. Не випадково чимало уваги було приділено організації репресивних органів Галицької ЧК та місцевих ревкомів.

Відтак Галревком робив основну ставку на залучення до радянзації краю галичан, які знаходилися в Росії і Україні. Багато з них були або вважалися формально комуністами. На початку серпня Затонський засипав телеграмами й листами Леніна, Троцького, Дзержинського, Галбюро при ЦК РКП(б), благаючи скеровувати до Тернополя сформовані у Казані в Запасній армії галицькі частини, ув’язнених у Кожухівському концтаборі старшин ЧУГА і взагалі галичан, перш за все членів партії. Москва з розумінням ставилася до його прохань. 10 серпня секретар ЦК Крестинський розіслав усім губернським парткомом Росії телеграми, в яких писав: “У зв’язку з утворенням Радянської влади у Східній Галичині... ЦК пропонує в дводенний термін провести мобілізацію всіх комуністів-галичан (уродженців Східної Галичини й русинів з Буковини) віком 18–40 років і скерувати їх у розпорядження ЦК РКП(б). Сімей з собою не брати”⁷³.

Невдовзі завідувач військового відділу Галревкому М. Баран доповідав Леніну в Москву і Сталіну до Харкова, що з Казані прибув і розміщений поки що у Вінниці перший галицький запасний батальйон кількістю 1539 бійців, який постійно поповнюється. Сформовано й озброєно три стрілецькі галицькі батальйони по 300 бійців у кожному, два з яких скеровано до Тернополя, один – до Чорткова. На території Галичини формуються військкомати, зокрема в Тернополі, Чорткові, Гусятині, Заліщиках, Борщеві, Збаражі, Тереховлі, які приступили до роботи⁷⁴.

Зазначені військкомати приймали до війська лише добровольців. Згідно з радянськими джерелами, до Червоної армії зголосилися: у Підгаєцькому повіті 300, Бродівському – 200, Тереховлянському – 176, Гусятинському – 36 осіб⁷⁵. З місцевих добровольців та прибулих з Казані вояків, у Тернополі складено повністю галицький військовий гарнізон. 8 вересня В. Затонський повідомляв в Реввійськраду 14-ї армії, що “охорону м. Тернополя, вартову службу і патрулювання здійснюють 1-й і 2-й галицькі батальйони... Формуємо новий батальйон”. 13 вересня він доповідав Сталіну, що у Тернополі сформовано 1-шу Галицьку стрілецьку бригаду. Про її повний склад не вказувалося, але в листі начальника ветеринарного відділу К. Мойсейовича (випусника Львівського ветінституту), який 8 вересня звернувся у штаб 14-ї армії з проханням: “Для 1-ї Галицької бригади необхідні медикаменти. Бригада має 2896 коней, за якими здійснюють меднагляд 5 ветлікарів і 10 ветфельшерів”⁷⁶.

У ході контрнаступу польсько-українських військ 15–20 вересня 1920 р. фронт наблизився до Тернополя. Наступного дня Галревком виїхав з міста за Збруч. 25 вересня у Вінниці Галревком самоліквідовано, а решту його коштів – майже 7 млн рублів, іноземну валюту, реквізовані золоті речі передано у місцевий банк⁷⁷.

Лише 1989 р. вперше оприлюднено виявлений в архівах лист В. Затонського від 23 вересня 1920 р., в якому підсумовано діяльність Галревкому. “Галицьке дійство закінчилося”, – констатував він, звертаючись до Леніна, ЦК КП(б)У, Реввійськради Південно-Західного фронту. “Але як би не було, – продовжував він, – рано чи пізно Галичину доведеться радянлізувати”. У зв’язку з цим В. Затонський виклав “досвід першої спроби” та її уроки. Насамперед, визнавав, що “до такої серйозної справи, як перенесення соціальної революції і радянської влади, хоч би захудалої, ми були дуже погано підготовлені”. Далі він критикував діяльність Ф. Конара і Ф. Кона, вважаючи, що Галревком створили запізно, що прибув у Галичину з порожніми руками, без підготовлених працівників, тому робота велася стихійно, й Галревком не здійснив і десятої долі запланованого. Але при всьому, В. Затонський вважав, що: “Саме зараз, коли Галичина нами загублена, необхідно зайнятися підготовкою до повернення туди”. Для цього він пропонував продовжувати мобілізацію галичан-комуністів по всій Росії і скеровувати до 14-ї армії. Він наголошував на тому, що “комуністи-галичани на українському правобережжі набагато більш бажані, ніж калузькі чи тамбовські русапети”. Рекомендував створити низку політшкіл і для кількох тисяч галичан, які відійшли з Червоної армією; до моменту переходу армії в наступ утворити апарат радянської влади (що було враховано у 1944 р., коли в західні області України скеровано всі керівні державні, партійні структури від району й вище). В. Затонський обіцяв підготувати детальний “план систематичної підготовки до відновлення радянської влади в Галичині”⁷⁸. Зазначеного плану в архівах не виявлено, однак певні його пункти, як бачимо, було враховано через двадцять років, уже в ході вересневого походу Червоної армії й нової радянзації західних земель України.

¹ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – С. 5, 180.

² Андрусак М. Нарис з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів). – Львів, 1935. – С. 14–15; Макаруч С. Галицьке москвофільство в кінці XIX – на початку XX ст. // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – К., 1990. – Вип. 16. – С. 105–106; Москвофільство: документи і матеріали / Вступна стаття, коментарі та добірка документів О. Сухого. – Львів, 2001. – С. 3–66.

³ Перемишль і перемиська земля протягом віків / Упор. М. Литвин. – Перемишль; Львів, 1996. – С. 159–169.

⁴ Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. – Львів, 2005. – С. 268.

⁵ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – С. 165.

⁶ Литвин М. Читав Голова Раднаркому: нові архівні документи про вивчення В. І. Леніним становища і революційної боротьби трудящих Східної Галичини в 1920 р. // Жовтень. – 1984. – № 1. – С. 71.

⁷ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – С. 174–175.

⁸ Литвин М. Нове про діяльність Галоркому КП(б)У // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 126–130.

⁹ Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов. – К., 1967. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 666.

¹⁰ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – С. 279–280.

¹¹ Ленін В. І. Дати життя і діяльності В. І. Леніна (12 березня – 27 червня 1919). – Т. 38. – С. 522–523.

- ¹² Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 1449. – Арк. 27–30.
- ¹³ *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – С. 286–287; *Назарук О.* Рік на Великій Україні. – Відень, 1920. – С. 178–181.
- ¹⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ). – Ф. 309. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 161–164; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОУ). – Ф. 2189. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 1–2.
- ¹⁵ Денник Начальної команди Галицької армії. – Нью-Йорк, 1994. – С. 183–186; *Шкрумеляк Ю.* Поїзд мерців. – Львів, 1932. – С. 75–76; *Гірняк Н.* Останній акт Української Галицької Армії. – Нью-Йорк, 1958. – С. 9–99.
- ¹⁶ Российский государственный военный архив (РГВА). – Ф. 199. – Оп. 3. – Д. 12а. – Л. 1, 5, 12.
- ¹⁷ *Кравс А.* За українську справу. – Львів, 1937. – С. 86–87.
- ¹⁸ Галицький комуніст. – 1920. – 17, 21 березня; 3 квітня; Денник Начальної команди Галицької армії. – С. 228–229.
- ¹⁹ РГАСПИ. – Ф. 1. – Оп. 61. – Д. 1. – Л. 37.
- ²⁰ Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. – Київ, 1987. – С. 129.
- ²¹ *Литвин М., Науменко К.* Військова еліта Галичини. – Львів, 2004. – С. 7–19.
- ²² Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Ф. 17. – Оп. 61. – Л. 62, 178–179.
- ²³ Там само. – Оп. 5. – Л. 34–37.
- ²⁴ Там само. – Ф. 17. – Оп. 61. – Д. 143; оп. 12. – Д. 681. – Л. 20; д. 680. – Л. 62.
- ²⁵ Там само. – Оп. 61. – Д. 1. – Л. 26–28.
- ²⁶ Там само. – Д. 9. – Л. 7.
- ²⁷ Там само. – Д. 1. – Л. 26.
- ²⁸ Там само. – Л. 8.
- ²⁹ Там само. – Л. 12.
- ³⁰ Там само. – Д. 8. – Л. 12.
- ³¹ *Литвин М., Науменко К.* Військова еліта Галичини. – С. 78–81.
- ³² РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 61. – Д. 1. – Л. 1.
- ³³ Там само. – Д. 5. – Л. 30–32; д. 9. – Л. 12; д. 10. – Л. 65.
- ³⁴ Там само. – Д. 1. – Л. 50–52.
- ³⁵ Там само. – Д. 4. – Л. 26.
- ³⁶ Там само. – Д. 1. – Л. 28.
- ³⁷ Там само. – Д. 5. – Л. 15.
- ³⁸ Там само. – Л. 3.
- ³⁹ Там само. – Д. 1. – Л. 22.
- ⁴⁰ *Литвин М., Науменко К.* Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адміралаи. – Львів; Харків, 2007. – С. 137.
- ⁴¹ РГВА. – Ф. 102. – Оп. 1. – Д. 6. – Л. 270–271.
- ⁴² РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 61. – Д. 3. – Л. 24.
- ⁴³ *Рубльов О.* Західноукраїнська інтелігенція у загальноукраїнських політичних та культурних процесах (1914–1939). – Київ, 2004. – С. 332–448.
- ⁴⁴ *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – С. 280.
- ⁴⁵ Гражданская война на Украине. Т. II. – Киев, 1967. – С. 314–315.
- ⁴⁶ Правда. – 1919. – 26 марта.
- ⁴⁷ *Ленін В. І.* Дати життя і діяльності В. І. Леніна (12 березня – 27 червня 1919). Т. 38. – С. 522–523.
- ⁴⁸ Під прапором Жовтня. Т. 1. – Львів, 1957. – С. 104–106.
- ⁴⁹ *Ленін В.* Политический отчет ЦК РКП(б). Стенограмма выступления на IX конференции РКП(б) 22 сентября 1920 г. // Исторический архив. – Москва, 1992. – № 1. – С. 22–24.
- ⁵⁰ РГВА. – Ф. 199. – Оп. 3. – Д. 125. – Л. 3–191.
- ⁵¹ “Галицьке дійство скінчилося...” // Наука і суспільство. – 1989. – № 11. – С. 13.
- ⁵² *Гаркавенко І., Карпенко О.* Перший досвід соціалістичного будівництва на західноукраїнських землях // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С. 120; *Кічий І.* Нові дані про діяльність Галицького ревкому // Там само. – С. 121.

- ⁵³ Під прапором Жовтня. – С. 332.
- ⁵⁴ РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 12. – Д. 681. – Л. 59.
- ⁵⁵ Там само. – Л. 1; ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 172. – Арк. 1, 14.
- ⁵⁶ Тицик Б. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.). – Львів, 1970. – С. 65–66.
- ⁵⁷ Під прапором Жовтня. – С. 344.
- ⁵⁸ РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 61. – Д. 1. – Л. 80.
- ⁵⁹ РГВА. – Ф. 199. – Оп. 1. – Д. 48. – Л. 14.
- ⁶⁰ РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 61. – Д. 1. – Л. 78.
- ⁶¹ РГВА. – Ф. 199. – Оп. 1. – Д. 48. – Л. 27.
- ⁶² Там само. – Л. 13.
- ⁶³ РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 61. – Д. 681. – Л. 28.
- ⁶⁴ РГВА. – Ф. 199. – Оп. 1. – Д. 48. – Л. 38.
- ⁶⁵ Там само. – Л. 29, 31, 36.
- ⁶⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 23.
- ⁶⁷ РГВА. – Ф. 199. – Оп. 1. – Д. 48. – Л. 3.
- ⁶⁸ Там само. – Л. 39.
- ⁶⁹ РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 62. – Д. 3. – Л. 4–16.
- ⁷⁰ ЦДАВОУ. – Ф. 2189. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 1–6; Спр. 39. – Арк. 3–7.
- ⁷¹ Кічий І. Нові дані... – С. 125.
- ⁷² РГВА. – Ф. 199. – Оп. 1. – Д. 48. – Л. 27.
- ⁷³ РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 61. – Д. 3. – Л. 57.
- ⁷⁴ Там само. – Д. 8. – Л. 13–15.
- ⁷⁵ Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. Т. 3. – Київ, 1970. – С. 356.
- ⁷⁶ РГВА. – Ф. 199. – Оп. 1. – Д. 48. – Л. 104, 112, 124.
- ⁷⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 2189. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 5.
- ⁷⁸ Дерев'яно С. “Галицьке дійство скінчилося...” // Наука і суспільство. – 1989. – № 11. – С. 14–15.

Mykola Lytvyn. THE ZUNR AND THE GALICIAN SOCIALIST SOVIET REPUBLIC IN THE BOLSHEVIK RUSSIA'S GEOSTRATEGY

The article shows the ethnopolitical influence of Russia on the Galician society on the eve and during the First World War. It analyzes the policies of the Bolshevik Russia towards the ZUNR and the Galician SSR.

Key words: *Galicia, the West Ukrainian People's Republic, the Galician Socialist Soviet Republic, Russia, geopolitics, the Red Ukrainian Galician Army.*